

РОЗДІЛ 10. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

10.1. Система, родовий і видові об'єкти та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби

Відповідну систему становлять визначені у Книзі десятій Проекту КК кримінальні правопорушення проти:

- порядку підлеглості та військової честі (Розділ 10.1);
- порядку проходження військової служби (Розділ 10.2);
- порядку користування військовим майном та експлуатації засобів ведення бою (Розділ 10.3);
- порядку несення спеціальних служб (Розділ 10.4);
- порядку військової публічної служби (Розділ 10.5);
- порядку несення військової служби в умовах збройного конфлікту (Розділ 10.6).

Як видно з цього переліку, видовим об'єктом усіх відповідних правопорушень є порядок в певній сфері, що є складовою порядку несення військової служби, який становить їх родовий об'єкт.

Порівняно з чинним КК, який в Розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» містить 35 статей, у Книзі десятій Проекту КК кількість статей дещо збільшилась – їх 58. Проте, одна з них (ст. 10.1.1) містить глосарій, а ще 12 статей присвячені ознакам, що підвищують тяжкість злочинів, передбачених розділами цієї Книги. Відтак статей, що визначають склади кримінальних правопорушень, лише 45.

На початку Розділу 10.1 задля забезпечення юридичної визначеності роз'яснені деякі **терміни**, що вживаються тільки у розділах цієї Книги: бойова обстановка, військова публічна службова особа, військовослужбовець, ворог, засоби ведення бою тощо.

У визначенні поняття «військовий злочин (проступок)» акцентується на **суб'єкті** відповідного кримінального правопорушення – ним можуть бути лише: а) військовозобов'язаний або резервіст –

виключно під час проходження ними навчальних чи спеціальних зборів або б) військовослужбовець. Особа, яка не належить до цих двох груп, у разі вчинення нею діяння, передбаченого статтями Книги десятої, несе за нього відповідальність за статтями інших книг (наприклад, за знищення чи пошкодження засобів ведення бою – за статтями про знищення чи пошкодження чужого майна) або як співучасник у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого статтями Книги десятої (наприклад, за вчинений спільно з військовослужбовцем опір командирів останнього – за статтею 10.1.7 і ч. 5 ст. 2.7.2 як пособник).

У кожній статті Книги десятої, яка передбачає склад кримінального правопорушення, чітко визначено суб'єкта. Ним може бути або військовослужбовець, військовозобов'язаний чи резервіст, або тільки військовослужбовець, військовозобов'язаний чи резервіст, який входив у добовий наряд частини, або тільки військовослужбовець, або тільки військовослужбовець Національної гвардії України, або військова публічна службова особа, або командир (начальник).

У Проєкті КК Робоча група:

- 1) зберегла, хоча і в дещо зміненому виді, положення, визначені у більшості статей Розділу XIX чинного КК. Йдеться про статті 402–409, 411–421, 425–426-1, 427–430;
- 2) не зберегла статті Розділу XIX чинного КК щодо:
 - викрадення, привласнення, вимагання тощо військового майна – ст. 410 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про кримінальні правопорушення проти власності);
 - розголошення відомостей військового характеру тощо – ст. 422 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про кримінальні правопорушення проти режиму таємниці інформації, що належить державі);
 - злочинних дій військовослужбовця, який перебуває у полоні, – ст. 431 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про кримінальні правопорушення проти національної безпеки України або проти здоров'я людини);
 - мародерства, насильства над населенням у районі воєнних дій, поганого поведіння з військовополоненими, незаконного використання символіки Червоного Хреста тощо – статті 432–435 (відповідні діяння мають кваліфікуватися за статтями про злочини людяності або воєнні злочини);
 - образи честі й гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю – ст. 435-1 (якщо такі діяння вчинені іншим військовослужбовцем, то вони мають кваліфікуватися за стат-

тями 10.1.7–10.1.11 як кримінальні правопорушення проти порядку підлеглих та військової честі; погроза спричиненням смерті чи тяжкої шкоди, вчинена будь-яким суб'єктом, кваліфікуватиметься за ст. 4.3.3 Проекту КК);

- 3) доповнила Книгу десяту статтями, які невідомі чинному КК. Їх понад десять: ст. 10.1.12 – осквернення Бойового Прапора військової частини або його втрата (злочин 3 ступеня); ст. 10.1.16 – перебування у стані сп'яніння під час виконання обов'язків військової служби і ст. 10.1.17 – потурання з боку військової публічної службової особи приведенню підлеглим себе у стан сп'яніння (проступки); ст. 10.3.3 – самовільне використання засобів ведення бою (злочин 3 ступеня); статті 10.4.7, 10.4.8 і 10.4.11 – порушення правил несення військової служби з охорони об'єктів чи громадського порядку, що з необережності спричинило смерть людини (злочин 5 ступеня), тяжку (злочин 3 ступеня) або значну шкоду (проступок); ст. 10.5.6 – використання військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою (проступок); ст. 10.6.4 – підлив волі до перемоги і ст. 10.6.6 – сепаратні переговори з ворогом (злочини 5 ступеня).

Частина цих діянь наразі розглядається як адміністративні правопорушення, але за своєю суттю вони є кримінальними проступками, оскільки посягають не на порядок адміністрування, а на військову честь (статті 10.1.16 і 10.1.17). Інша частина зазначених діянь підлягає криміналізації з урахуванням як зарубіжного досвіду, так і українських реалій останніх років. Наприклад, важко заперечити необхідність заповнення прогалини й криміналізації такого діяння, як порушення військовослужбовцем Національної гвардії України порядку несення військової служби з охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів чи спеціальних вантажів або правил охорони громадського порядку, що з необережності спричинило смерть людини, тяжку шкоду здоров'ю чи тяжку майнову шкоду або значну шкоду здоров'ю чи значну майнову шкоду. Як відомо, за чинним КК відповідальність, за певних умов, настає лише за порушення правил несення вартової (вахтової) служби, патрулювання, прикордонної служби, бойового чергування і внутрішньої служби.

Що стосується **суб'єктивної сторони**, то більшість кримінальних правопорушень, передбачених у Книзі десятій, є умисними.

Проте досить багато (19 із 45) є такими, що можуть бути вчинені виключно з необережності. Це:

- невиконання наказу, що з необережності спричинило смерть людини, тяжку або значну шкоду (статті 10.1.5, 10.1.6 і 10.1.14);
- втрата, знищення чи пошкодження засобів ведення бою, що з необережності спричинило тяжку або значну майнову шкоду (статті 10.3.7 і 10.3.11);
- порушення правил поведження із засобами ведення бою, що з необережності спричинило смерть людини, тяжку або значну шкоду (статті 10.3.8, 10.3.9, 10.3.12);
- порушення правил несення спеціальної служби, що з необережності спричинило смерть людини, тяжку або значну шкоду (статті 10.4.3–10.4.11);
- спричинення військовою публічною службовою особою тяжкої або значної майнової шкоди з необережності (статті 10.5.5 і 10.5.8).

10.2. Загальна характеристика найбільш поширених кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби

Згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора¹, у 2023 році усього обліковано 28 666 військових кримінальних правопорушень. Із них найбільше таких правопорушень: ухилення від військової служби (статті 407–409, 429 КК) – 24 524 або 86,4%, непокора (ст. 402 КК) – 1 678 або 5,8% і втрата військового майна (ст. 413 КК) – 280 або 1,0%. У цей же рік направлено до суду з обвинувальним актом проваджень щодо 2 719 військових кримінальних правопорушень. Із них найбільше: ухилення від військової служби (статті 407–409, 429 КК) – 2106 або 77,4%, непокора (ст. 402 КК) – 420 або 15,4% і втрата військового майна (ст. 413 КК) – 55 або 2,0%, – а разом це становить **94,8%** усіх військових кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом.

Згідно зі статистичними даними судової влади², у 2023 році засуджено за військові кримінальні правопорушення усього 2 585 осіб. Із них за ст. 402 КК – 689 осіб або 26,6%, статтями 407–409, 429 КК – 1 729 осіб або 66,9% і за ст. 413 КК – 37 осіб або 1,4%, – а

¹ Статистичні дані Офісу Генерального прокурора. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

² Судова влада. Статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

разом це становить **94,9%** усіх осіб, засуджених за військові кримінальні правопорушення.

У Проекті КК збережено кримінальну відповідальність за непокору, ухилення від військової служби й втрату військового майна. При цьому Робоча група прагнула удосконалити відповідні положення закону, виключивши найбільш суперечливі підходи¹.

Так, відповідно до ст. 10.1.4, **«Публічна непокора»**: 1) суб'єктом непокори може бути як військовослужбовець, так і – під час проходження ними навчальних чи спеціальних зборів – військовозобов'язаний або резервіст; 2) непокора має бути тільки публічною – у цьому і полягає її шкідливість для військового правопорядку. Публічна непокора є злочином 3 ступеня.

Якщо ж суб'єкт кримінального правопорушення відверто, публічно не висловлював своє небажання виконати наказ, але умисно не виконав його, то відповідальність наставатиме за ст. 10.1.13 (проступок) або за іншими статтями Розділу 10.1 – залежно від виду шкоди, яку було спричинено й ставлення суб'єкта до спричинення якої є необережним: смерть людини (ст. 10.1.5), тяжка шкода здоров'ю чи тяжка майнова шкода (ст. 10.1.6) – злочини 3 ступеня, значна шкода здоров'ю чи значна майнова шкода (ст. 10.1.14) – проступок.

Якщо зазначені злочини вчинено в складі простої групи або в особливий період (крім умов воєнного стану) або в умовах надзвичайного стану, то їхня тяжкість підвищується на один ступінь, а якщо в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці – на два ступеня.

У Розділі 10.2 Проекту КК передбачено відповідальність за **самовільне залишення місця служби або ухилення від виконання обов'язків військової служби**.

¹ Хавронюк М.І. Щодо випадків нерівності перед законом і судом (на прикладі Закону України про посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців) Кримінально-правові й процесуальні відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали круглого столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» (27 січня 2023 року). Київ: НаУКМА, 2023. 116 с. С. 72-78; Хавронюк М.І. Ухилення від військової служби: складнощі правової кваліфікації. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану [Текст]: матеріали наук.-теорет. конф.* (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський, А.А. Вознюк та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 410 с. С. 242-248; Хавронюк М.І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. *Забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану*. Збірник тез I міжнародної науково-практичної онлайн конференції (Україна, м. Луцьк, 27 травня 2022 року), за заг. ред. Батюк О.В. Луцьк.: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. 218 с. С. 193-200.

Суб'єктом його є будь-який військовослужбовець, незалежно від виду військової служби (базова, за призовом, за контрактом тощо), а з об'єктивної сторони це діяння в базовому складі (ст. 10.2.3) може полягати у таких формах:

- 1) залишення місця служби,
- 2) ухилення від виконання обов'язків військової служби або
- 3) не з'явлення вчасно без поважної причини на службу в разі призначення, переведення, відрядження, відпустки, лікування або звільнення з розташування військової частини.

Обов'язковими ознаками правопорушення є відсутність дозволу відповідного командира (начальника) на залишення місця служби або невиконання обов'язків військової служби (суб'єкт діє самовільно), а також час – тривалість зазначених залишення або ухилення має перевищувати сім днів.

Якщо військовослужбовець був самовільно відсутній у місці служби або уникав виконання обов'язків військової служби від одного до семи днів, то відповідальність настає за проступок (ст. 10.2.5), а якщо менше 24 годин – він підлягає дисциплінарній відповідальності, незалежно від наявності особливого періоду. Відповідні положення ст. 172-11 КУпАП, на нашу думку, мають бути скасовані. У цьому контексті слід згадати, що у проєкті Кодексу про адміністративні проступки (реєстр. № 11386 від 28 червня 2024 року¹) статей про військові адміністративні проступки немає.

Якщо способом самовільного залишення місця служби або ухилення від виконання обов'язків військової служби, передбачених ст. 10.2.3, є самокалічення, симуляція хвороби, підроблення документа чи інший обман або встановлено мету військовослужбовця назавжди ухилитися від військової служби (дезертирство), або якщо самовільне залишення місця служби поєднане із закликом до іншого військовослужбовця вчинити дезертирство, або якщо діяння вчинене в особливий період (крім умов воєнного стану) чи в умовах надзвичайного стану, то тяжкість злочину підвищується з 3 до 4 ступеня, а якщо в умовах воєнного стану чи у бойовій обстановці – до 5 ступеня.

Спеціальним видом самовільного залишення місця служби є залишення військового корабля, що гине (ст. 10.2.4).

Відповідальність за **втрату, знищення чи пошкодження засобів ведення бою** диференційована залежно від форми вини й наслідків, що настали. Водночас *засобами ведення бою* визнаються

¹ URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44507>

озброєння – тобто всі види військової зброї та засоби, що забезпечують її застосування, а також військова техніка та укріплення.

Так, умисне знищення або пошкодження засобів ведення бою є злочином, відповідно, 1 ступеня (якщо спричинило суттєву майнову шкоду – ст. 10.3.4), 3 ступеня (значну майнову шкоду – ст. 10.3.5), 5 ступеня (тяжку майнову шкоду – ст. 10.3.6) або проступком (істотну майнову шкоду – ст. 10.3.10).

Якщо втрата, знищення чи пошкодження засобів ведення бою з необережності спричинили тяжку майнову шкоду, то винна особа має нести відповідальність за злочин 3 ступеня (ст. 10.3.7), а якщо значну майнову шкоду – за проступок (ст. 10.3.11).

Вчинення зазначених злочинів у складі простої групи, в особливий період (крім умов воєнного стану) або в умовах надзвичайного стану підвищує їхню тяжкість на один ступінь, а в умовах воєнного стану чи у бойовій обстановці – на два ступеня. Відтак, умисне знищення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці засобів ведення бою, що спричинило тяжку майнову шкоду, може бути злочином 7 ступеня. Проте, таке діяння може бути вчинене за обставин, що виключають його протиправність, зокрема, в умовах крайньої необхідності (ст. 2.9.6) або виконання законного наказу чи розпорядження (ст. 2.9.12).

Необхідно також мати на увазі, що військовослужбовці несуть також матеріальну відповідальність, зокрема й в кратному розмірі, згідно із Законом «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». Відповідно до ч. 3 ст. 3 цього Закону, притягнення особи до матеріальної відповідальності за завдану шкоду не звільняє її від кримінальної відповідальності. Водночас під час обрахування розміру шкоди, спричиненої злочином чи проступком, слід мати на увазі, що кратний розмір матеріальної відповідальності військовослужбовця жодним чином не впливає на розмір майнової шкоди, яка має бути встановлена за правилами статей 1.4.2 і 1.4.4 Проекту КК.

10.3. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти порядку військової публічної служби

Дотримання військового правопорядку великою мірою залежить від командирів (начальників) та інших військових публічних службових осіб. Тому значну увагу в Проекті КК приділено кримінальним правопорушенням проти порядку військової публічної служби.

Помічено, що зазначені особи нерідко уникають кримінальної відповідальності. Наприклад, згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора¹, у 2023 році 487 із облікованих 28 666 військових кримінальних правопорушень – це перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК). Проте у цей же рік направлено до суду з обвинувальним актом лише 13 кримінальних проваджень про таке правопорушення, а за даними судової статистики² у 2023 році засуджено за ст. 426-1 КК лише 12 осіб. Ці цифри ілюструють, ймовірно, що військовослужбовці недостатньо захищені від насильства з боку своїх командирів.

Проектом КК (ст. 10.5.3) передбачено, що командир (начальник), який застосував щодо підлеглого не обумовлене його повноваженнями насильство, що завдало фізичного болю, вчиняє злочин. Якщо ж командир (начальник) вчинить будь-який злочин проти життя або злочин проти здоров'я людини (розділи 4.1–4.2 Проекту КК), то він, за наявності підстав, має нести кримінальну відповідальність за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 10.5.3 і відповідною статтею розділів 4.1–4.2 Проекту КК. Наприклад, за насильство щодо підлеглого (ст. 10.5.3) – злочин 3 ступеня, і спричинення значної шкоди здоров'ю (ст. 4.2.7), вчинене з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей (п. 5 ст. 4.2.5) – злочин 4 ступеня. У такому разі згідно з правилами ст. 3.3.6 Проекту КК щодо призначення покарання за сукупністю злочинів йому може бути призначене покарання у виді строкового ув'язнення до 8 років.

Інші кримінальні правопорушення проти порядку військової публічної служби:

- потурання командира (начальника) вчиненню підлеглим злочину чи проступку або неповідомлення про їх вчинення (статті 10.5.4 і 10.5.7);
- спричинення військовою публічною службовою особою з неосторожності тяжкої чи значної майнової шкоди (статті 10.5.5 і 10.5.8);
- незаконне, в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, використання військовою публічною службовою особою військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою (ст. 10.5.6).

Відповідні злочини є злочинами 3 ступеня. Потурання вчиненню підлеглим тяжкого чи особливо тяжкого злочину підвищує його тяжкість на один ступінь, так само як і насильство щодо підлегло-

¹ URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

² URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

го, вчинене із застосуванням зброї чи небезпечного предмета або щодо вагітної жінки. Також будь-який з цих злочинів перетворюється на злочин 4 ступеня у разі його вчинення у складі простої групи, в особливий період (крім умов воєнного стану) чи в умовах надзвичайного стану, на злочин 5 ступеня – у разі його вчинення в умовах воєнного стану чи у бойовій обстановці.

10.4. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби в умовах збройного конфлікту

Умови збройного конфлікту є дуже специфічними й вимагають від військовослужбовців дотримання особливостей порядку несення військової служби, пов'язаних, зокрема, з вимогою бути стійким, витриманим, протидіяти впливу ворожої пропаганди, ще більш бережно ставитися до засобів ведення бою, оскільки вони дозволяють зберегти життя інших військовослужбовців і необхідні для забезпечення перемоги в бою.

Виходячи із зазначеного, з урахуванням зарубіжного досвіду та досвіду ведення бойових дій в Україні у 2014–2024 роках, Робоча група передбачила як злочини 5 ступеня такі діяння:

- здача ворогові засобів ведення бою (ст. 10.6.3);
- підриг волі до перемоги, що полягає у схиланні іншого військовослужбовця здати ворогові засоби ведення бою, ухилитися від виконання бойового наказу або здатися в полон (ст. 10.6.4);
- добровільна здача в полон за наявності можливості продовжувати бій та без належного наказу командування (ст. 10.6.5);
- ведення переговорів з представником ворога без наказу чи належного дозволу командування (сепаратні переговори) (ст. 10.6.6.).

У статтях 10.6.1 і 10.6.2 передбачені ознаки, що підвищують на один ступінь чи два ступеня тяжкості зазначених злочинів. Так, на один ступінь їхня тяжкість підвищується у разі вчинення злочину в складі простої групи, в особливий період (крім умов воєнного стану) чи в умовах надзвичайного стану, з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення, і (крім злочину, передбаченого ст. 10.6.5) з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. Також, на один ступінь підвищується тяжкість підригу волі до перемоги, якщо цей злочин вчинено із застосуванням зброї чи небезпечного предмета або з використанням медіа чи інформаційної системи, а в умовах воєнного стану – на два ступеня.

**10.5. Особливості застосування окремих положень
Загальної частини щодо статей Книги десятої**

Звернемо увагу на положення Загальної частини, згідно з якими:

- існують особливості дії Кримінального кодексу щодо діяння, вчиненого на території України: якщо інше не передбачено міжнародним договором, цей Кодекс застосовується до особи, яка вчинила передбачене ним діяння на території військового підрозділу України, дислокованого за кордоном, або військово-морському кораблі чи судні прикордонної служби (п. 2 ч. 3 ст. 1.3.4);
- злочини у Книзі десятій визначені як злочини 1, 3 або 5 базового ступеня і, відповідно, можуть каратися строковим ув'язненням (статті 3.2.6, 3.2.8). Проте, згідно з ч. 3 ст. 3.2.6, строкове ув'язнення, що призначене військовослужбовцю, за рішенням суду може відбуватися у разі призначенні його за проступок – на гауптвахті, а у разі призначенні його за злочин на строк до 2 років – у дисциплінарному батальйоні;
- військовослужбовцю не можуть бути призначені громадські роботи, включені до санкції за проступок (ч. 5 ст. 3.2.3, ч. 1 ст. 3.2.8).